

ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

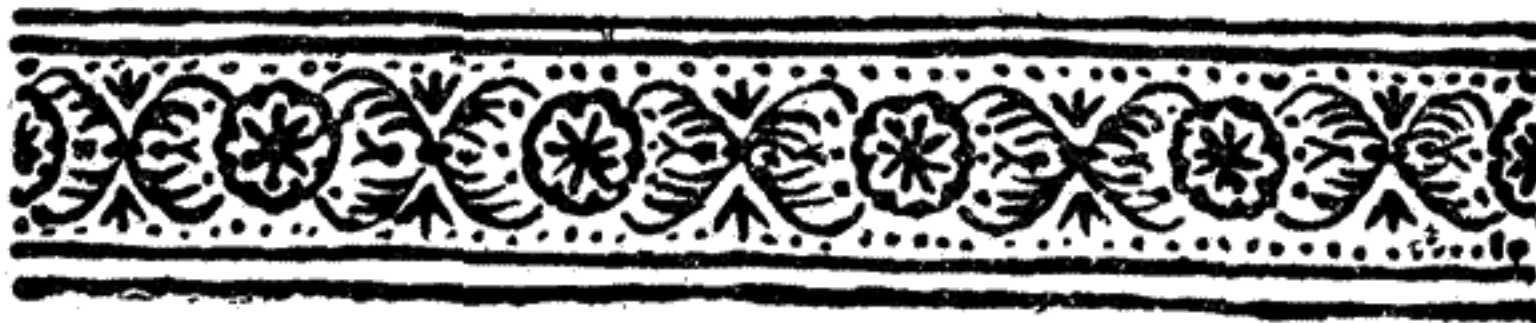
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1953

Ο “ΔΩΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΓΥΦΤΟΥ,”

(‘Ο Β’ τόμος τῆς μελέτης: «‘Ο Παλαμᾶς καὶ ἡ Ἐποχὴ του» — Συνέχεια ε’).

‘Ο ΕΚΤΟΣ ΛΟΓΟΣ, ἂν ἐξετασθῆ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς μυθικῆς ἐξέλιξης τοῦ ποιήματος μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σὰν ἐπέκταση καὶ σὰν συμπλήρωμα τοῦ προηγούμενου Λόγου. Κέντρο του εἶναι ἓνα ἱστορικὰ διακριβωμένο ἐπεισόδιο: τὸ κάψιμο τῶν περίφημων Νόμων τοῦ Πλήθωνα Γεμιστοῦ, σύμφωνα με τὶς διαταγές τοῦ τότε Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γεννάδιου Σχολάριου, ἄσπονδου ἐχθροῦ τῶν μεταρρυθμιστικῶν δοξασιῶν τοῦ Πλήθωνα καὶ φανατικοῦ ζηλωτῆ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. ‘Ο Ποιητής, ἀφοῦ μᾶς ἔδωσε τὸ θάνατο τῶν ἀρχαίων σὲ μιά δίπτυχη πραγματικότητα — ἱστορικὴ καὶ ἰδεολογική — ἀφοῦ εἰκονογράφησε τὴ θλιβερὴ ἀποδημία τοῦ ἀρχαίου πνεύματος ἀπὸ τὴν ἐτοιμοθάνατη Βασιλίδα στὴ Δύση, παισιώνοντας τὴν ἀποδημία τούτη μετὰ τὴ γνώριμη ἱστορία καὶ ἀφοῦ ἔταξε τὸν Γύφτο, πού προσωποποιεῖ στὸν Πέμπτο Λόγο τὴν ἐλεύθερη συνείδηση τοῦ γεννώμενου ἔθνους, ἠθικὸν κριτῆ τῆς ἀξίας τῆς συμβολῆς τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου στὴν ἐθνικὴν ἀναγέννηση, συνεχίζει μετὰ τὸν Ἐκτο Λόγο μετὰ πολλήν, ἔστω, χαλαρότητα, τὴ μυθικὴν ἀνέλιξη καὶ μετὰ τὴ συμβολικὴ μεταφορὰ πού χρησιμοποίησε σ’ ὄλους σχεδὸν τοὺς Λόγους, ἐνῶ περιγράφει τὴν ἠθικὴ καὶ ἰδεολογικὴ κρίση τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου μετὰ τὴν Ἄλωση, παράλληλα ἐκτείνει τὴν κρίση τούτη στὰ συγκαρινά του καὶ ἀξιολογεῖ τὶς δυνάμεις πού ἐξακολουθοῦσαν ἀκόμη ν’ ἀλληλομάχωνται στὴν ἐποχὴ του, διεκδικώντας ἢ κάθε μιά, οἰκειωμένα τὶς νέες συνθήκες καὶ μετὰ περιβλήματα ἀνάλογα, τὴν ἀλήθεια τῆς νέας ζωῆς. Τὴν ἀντιμαχίαν τῶν δυὸ τούτων ροπῶν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος πού τὴ συναντοῦμε ἀπὸ τὰ βυζαντινά χρόνια, δηλαδὴ τὴν ἀδιάλλαχτην πολλὰς φορὰς πάλιν τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος μετὰ τὸ χριστιανικὸ, τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ἰδεώδους μετὰ τὸ θρησκευτικὸ μυστικισμό, τοῦ διονυσιασμοῦ μετὰ τὴν ἀσκητικὴν, σάμπως νὰ μᾶς τὴν προμηνοῦν τὰ δυὸ ρητὰ πού προτάσσει στὸν Ἐκτο Λόγο ὁ Ποιητής. Τὸ ἓνα εἶναι ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις τοῦ Γεννάδιου γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Γεμιστοῦ, λί-

γον μόλις καιρὸ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἑκατοχρονίτη νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου στὴ Σπάρτη, γύρω δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 1456, τὸ ἄλλο, τὸ ἐνθουσιαστικὸ «Ἐπίγραμμα εἰς Γεμιστόν» τοῦ Βησσαρίωνα, θερμοῦ καὶ πιστοῦ μαθητῆ τοῦ Πλήθωνα, πού ἄλλοῦ ἔγραψε ἐγκωμιάζοντάς τον ὡς τὸν σοφώτερον ἄνδρα μετὰ τὸν Πλάτωνα¹. Καὶ τὸ τρίτο ρητὸ ἀπὸ τὰ *Roèmes Antiques* τοῦ Λεκόντ Ντελίλ (Στὰ κορφοβούνια εἶν’ ἡ πηγὴ κάθε φυλῆς καθάριας) σὰν νὰ προδικάζει τὴν ἠθικὴν κύρωση τοῦ Ποιητῆ γιὰ τὶς δυνατότητες τῆς ράτσας.

Μ’ ἄς ἰδοῦμε τὸν Λόγον. Τίτλοφορεῖται «Γύρω σὲ μιά φωτιά» καὶ εἶναι ἡ φωτιά πού κατατρώει τὸ «καταραμένο» βιβλίον τοῦ Γεμιστοῦ. Ἡ Πόλις — ἂν θέλουμε νὰ συνάψουμε τὸν Λόγον ἱστορικὰ — ἔχει πέσει. Τὸ πνεῦμα, τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα, μετὰ τοὺς ἐκπροσώπους του, ἔχει μεταναστεύσει στὴ Δύση. Ὅτι ἀπόμεινε στὴ Βασιλίδα εἶναι λείψανα καὶ ἀποκαΐδια. Μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἠθικοῦ ξεπεσμοῦ θ’ ἀναδοθοῦν οἱ τελευταῖες ἀναλαμπές. Μερικὲς σπίθες ἀπὸ ἔριδες καὶ μίση, ἀπὸ φανατισμοὺς καὶ χλωμὲς ἐλπίδες, θὰ ὑψωθοῦν μέσα στὴ θολούρα τῆς σκλαβιάς γιὰ νὰ ξαναπέσουν στὴν ὁμοιόχρωμη τεφρότητα πού θὰ προσιμιάσει τοὺς μαύρους αἰῶνες τῆς δουλείας. Ὁ Ποιητής ἐκμεταλλεύεται ἓνα ἱστορικὸ περιστατικὸν γιὰ νὰ τὸ ὑψώσῃ σὲ σύμβολον τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δυὸ δυνάμεων πού ἐρρῦθμισαν τὴν ἠθικὴν πορείαν τοῦ ἔθνους του. Χριστιανισμὸς καὶ κλασικισμὸς. Ὁ Κ. Τσάτσος θεωρεῖ πὼς στὶς δυὸ τούτες δυνάμεις, τὸ χριστιανικὸ καὶ τὸ ἐθνικὸ στοιχεῖον, βρίσκεται διχασμένη καὶ ἡ προσωπικότητα τοῦ Παλαμᾶ. «Συνειδητοποίησε καὶ διατύπωσε τὴν τραγικὴν ὁμορφίαν τῆς ἱστορικῆς μας μοίρας, γιὰτὶ ἡ προσωπικότη-

1. Πράγματι, ὁ Βησσαρίων ἔγραψε, συλλυπούμενος τοὺς γιουὺς τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ, Δημήτριον καὶ Ἀντρόνικον, γιὰ τὸ θάνατον τοῦ πατέρα τους, ὅτι «χαίρει ὡμιληκῶς τοιοῦτον ἄνδρα οὐ μετὰ Πλάτωνα (ἐξηγήσθω δὲ λόγον Ἀριστοτέλη) σοφώτερον οὐκ ἔφυσεν ἡ Ἑλλάς».

τά του ἔκλεινε μέσα της τὴν ἴδια μοῖρα καὶ τὸ ἴδιο κάλλος»¹.

Δὲ δυσκολεύεται νὰ συμφωνήσῃ κανεὶς μὲ τὸν κ. Τσάτσο σὲ μιὰ διαπίστωση ποὺ φαίνεται πέρα γιὰ πέρα σωστή. Φοβοῦμαι μόνον πὼς ἡ διεκδικούμενη γιὰ τὸν Ποιητὴ σύνθεσις τῶν δυὸ τούτων δυνάμεων στὸ ἔπος τοῦ Εἰκοσιένα θὰ ξαναθυμίσῃ τὸν ὀλότελα ἐξωτερικὸ τρόπο τῆς συμφιλίωσης τῶν ἀφίλιων καὶ τῆς συναγωγῆς μιᾶς ἐνότητος ποὺ δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ στηρίξῃ ἢ πραγματολογικὴ ἀνάλυσις τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Κι ἀκόμη, τὸ νὰ πιστεύουμε πὼς ἡ σύνθεσις τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἔθνισμοῦ ὑπῆρξε ὑποσυνείδητη, ἔστω, ροπή στὸ πνεῦμα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα, εἶναι σὰν νὰ θέλουμε νὰ σχηματοποιήσουμε ἀπλοϊκὰ καὶ ρομαντικὰ ἕναν σὲ διεθνή κλίμακα πυρετικὸ ἀναβρασμὸ γιὰ τὶς ἐλευθερίες τῶν λαῶν ποὺ μετωχτεύθηκε καὶ σὲ μᾶς μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάστασι καὶ τ' ἄλλα κινήματα ποὺ ἀκολούθησαν στὶς ἀναποκατάστατες εὐρωπαϊκὲς ἐθνότητες. Δὲ νομίζω, ἀκόμη, πὼς πρέπει νὰ μᾶς ἐπηρεάζουν παρὰ τὸ νόμιμο μέτρο τὰ σύμβολα καὶ τὰ συνθήματα ποὺ μ' αὐτὰ ζωπυρώνεται ἡ ἐλευθερωτικὴ διάθεσις ἑνὸς λαοῦ σὲ σημεῖο ποὺ νὰ κατακαλύπτουν τὰ πραγματικὰ αἷτια ποὺ ὑποθάλλουν κ' ἐντείνουν τὰ ἐλευθερωτικὰ κινήματα. Ὁ ἀγωνιστὴς τοῦ 1821 δὲν σκεπτότανε, καὶ σὲ τοῦτο εἴμαστε, θαρρῶ, ὅλοι σύμφωνοι, ὅταν ἔπαιρνε τὸ ντουφέκι καὶ πολεμοῦσε τὸν Τούρκο, νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ σύνθεσις τοῦ κλασσικοῦ μὲ τὸν βυζαντινὸ κόσμον· κι οὔτε, πιστεύω ἐγώ, ἡ συνείδησις τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴ λευτεριά του ἐμπνέονταν ἀπὸ τὰ ὄραματα ποὺ κατόπιν ἔγιναν ἀπὸ τοὺς γραμματισμένους τοῦ ἔθνους, τὰ σύμβολα καὶ οἱ ἀπώτερες ἐπιδιώξεις τοῦ ἀγῶνα. Ὁ ἀγῶνας αὐτὸς ἦταν, στὴν πρώτη του σύστασι καὶ στὸ πρῶτο του κίνημα, ἀγῶνας γιὰ τὴ λευτεριά του — γιὰ νὰ ζήσει ἀνετα, χωρὶς καταπίεσι, χωρὶς τὴ βάνουσι ἐπιβουλή στὴν καθημερινή του ζωὴ, χωρὶς τὰ μαρτύρια τῆς σκλαβιάς. Τὴν ἐνότητα τῶν δυὸ τούτων στοιχείων θελήσαμε νὰ τὴ μπολιάσουμε ἀργότερα ἐμεῖς στὸ νεοφύτρωτο δεντρύλι τῆς ἐθνικῆς μας ἐλευθερίας — καὶ εἶναι ἴσως ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους (ἅς εἰπωθῇ καὶ τοῦτο παρεκβατικὰ) ποὺ τὸ ἐλευθερωμένο ἔθνος δὲν κατῶρθωσε μιὰν ὀλόκληρη πενηνταετία ν' ἀξιοποιήσῃ καὶ νὰ ἐκμεταλλεῖται τοὺς καρποὺς τῆς κερδισμένης ἐλευθερίας του. Ἡ στρεβλωτικὴ παρεμβολὴ τοῦ λογιωτατισμοῦ, ἡ ἄγονη ἀρχαιολατρεία, οἱ μεγαλοϊδεατισμοὶ ἢ προγονοπληξία—ὄλες τοῦτες τὶς λέξεις τὶς ἀπαντᾷ συχνὰ ὁ σημερινὸς ἀναγνώστης στὰ λογιῶν μελετήματα ποὺ ἐξετάζουν τὴν

ἐθνικὴ πορεία στὰ πρῶτα πενήντα-ἑξήντα χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι, γιὰτὶ ἔγινε πιά κοινὴ συνείδησις ἢ καταστρεπτικὴ ἐπίδρασις τῶν τάσεων ποὺ χαρακτηρίζουν—χρωστᾶνε κατὰ μέγα μέρος τὴν ἐμφάνισή τους ἀκριβῶς σὲ τούτῃ τὴν τραγελαφικὴ ἐπιδίωξι, στὴ δημιουργία μιᾶς ἐπίπλαστῆς ἐνότητος ποὺ δὲν ποριζόταν κὰν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπὸ τὴ βιολογικὴ πραγματικότητά τῆς νέας ἑλληνικῆς ζωῆς ἀλλὰ ἦταν ἀνάγκη νὰ δημιουργηθῇ μὲ τὸ βιασμὸ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως.

Ὁ Λόγος ἀρχίζει μὲ τὴν περιγραφὴ τοῦ γεγονότος ποὺ δίνει τὴν προσχηματικὴν ἀφορμὴν στὸν Ποιητὴ γιὰ νὰ καθορίσῃ, ἢ, τουλάχιστον, γιὰ νὰ διευκρινήσῃ τὰ ὀρμήματα τῶν δυὸ ἀντιμαχόμενων ἠθικῶν δυνάμεων, Γύρω στὴ φωτιά ποὺ ἔκαιγε «τὰ μαυροχάραχτα φύλλα καὶ χαρτιά» σύναξι πυκνῆ, ρασοφόροι, καλόγεροι, χριστιανοί. Παράμερα στεκόταν μιὰ ἄλλη συντροφιά— ἦταν οἱ «πολύθεοι, κ' οἱ χριστιανομάχοι κ' οἱ ἐθνικοί, κ' οἱ φιλόσοφοι τοῦ ὄνειρου οἱ κυνηγοί, γονατιστοὶ στὴ λατρεία τῶν ἀγύριστων Ἑλλήνων».

Τὴ φωτιά τὴν ἀντικρύζανε
σὰν ἱερὸ βωμό,
σὰ νὰ παραφύλαξαν τὰ λείψανά της,
νὰ τὰ συμμαζώσουνε γιὰ τὸ ναό.

Οἱ ἄλλοι, οἱ χριστιανοί, θρέφανε τὴ φωτιά «καὶ τὸ ρύθμιζε τὸ βῆμα τῆς μιᾶς τρομάρας καὶ μιᾶς ἡδονῆς». Πολύ ὠραία ἐξηγεῖ ἐδῶ ὁ κ. Τσάτσος τὴ ρῆσι τούτῃ τοῦ Παλαμά: «Τὸ δέος, γράφει,¹ δὲ λείπει ποτέ ἀπὸ τὸ χριστιανό, δέος γιὰ τὸ Θεό, δέος γιὰ τὸ Σατανᾶ, ποὺ κρύβονταν μὲς στὰ χειρόγραφα τοῦ Γεμιστοῦ' μὰ καὶ ἡδονὴ δὲ λείπει. Καὶ τὸ δέος εἶναι μιὰ ἡδονή, ἡ ἡδονὴ τῶν ἀδύνατων' καὶ ὁ φανατισμὸς τὸ ἴδιο».

Κι ὁ Γύφτος ρωτᾷ τοὺς βιγλάτορες τῆς φωτιάς νὰ μάθῃ τί εἶν' αὐτὸ ποὺ καίει. Ἡ ἀπάντησις δικαιολογεῖ μὲ κάποιον ἀπλοϊκὸ τρόπο τὴν καταδίκη τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ ἀπὸ τὸν Σχολάριο. Κι ἀκολουθεῖ τὸ τρίπτυχο τῶν ψαλμῶν. Λαλοῦνε πρῶτα οἱ χριστιανοί, κατόπιν οἱ Πολύθεοι καὶ τρίτος καὶ στερνὸς ὁ Γύφτος. Ὁ κάθε ψαλμὸς εἶναι καὶ μιὰ «θεωρία ζωῆς», εἶναι, μᾶλλον, μιὰ ἐποπτικὴ ἐνατένισις τῆς πορείας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου μὲ ἀξιώματα βίου ἀνάλογα μὲ τὶς διαμορφωμένες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἱστορικὴ δικαίωσι τῆς ράτσας. Ἡ ἠθικὴ ἀξία ἔχει στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς τρεῖς ψαλμοὺς ξεχωριστὸ εἰδικὸ βάρος. Ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἐπόπτες τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ξεκινᾷ ἀπὸ κριτήριο διαφορετικὸ καὶ ἡ σκοπιὰ του, ἀπ' ὅπου θεωρεῖ τὴ ροὴ τοῦ ἐθνικοῦ βίου, ἔχει ἄλλο ὑψόμετρο. Ὁ χρι-

1. Κ. Τσάτσου : Παλαμάς, σελ. 189.

1. Κ. Τσάτσου : Παλαμάς, σελ. 189.

στιανός βλέπει τη σωτηρία του γένους στην πίστη, στη θρησκεία. Η Ρωμισούνη είναι συνώνυμη με τη Χριστιανοσύνη. Ο χριστιανός δεν φοβάται τόσο τον Καταχτητή, όσο τον Αίρετικό, τον Αντίχριστο. Η παραδαρμένη ψυχή του, ή απόγνωση της καρδιάς του, ή δλοφυρόμενη φύση του που θεωρεί την άμαρτία σύμφυτη με την ανθρώπινη γενιά, τον οδηγεί σε σπαράχτικο θρήνο επάνω από τα έρείπια της φυλής, κι αν είναι για να την παρρημήση σε κάτι, δεν είναι για να της συστήση ψυχικήν άντοχή και θάρρος στην έθνική συμφορά και δύναμη θέλησης και περηφάνειας, αλλά μόνο πίστη στη θρησκεία του Χριστού:

... κι όλα πάνε σου μένει μιά στάλα,
του Χριστού και της μάνας σου ή πίστη!
Μην αφήσης τον άθεο να πάρη
τό στερνά θησαυρό σου.
Με το ύψιστου τή χάρη
στά παρμένα σου πόδια στυλώσου,
ψάξε μέσ' στην καρδιά σου τήν άδεια
για μιά σπίθα, τό βόγγο σου κάψε.
Κάψε τό έργο του άθεου που τόχει
Σατανάς φυσημένο
προτού πέση στο πλάνο του βρόχι
κι ό,τι μένει σου άγνό και παρθένο.

Οί Πολύθεοι, που στέκονταν παράμερα με την άκατάδεκτη σκέψη και την ευγενικά θλίψη, δεν δυναστεύονται, όπως οί χριστιανοί, με τις ίδιες άνησυχίες. Αύτοι περήφανα μακαρίζουν τον ήρωα της σκέψης που «μελέτησε να όρθώση άπάνω στους ώμους του τό συντριμμένο ναό των Έλλήνων». Εκείνος είδε τό ώραίο και προσπάθησε ν' άντιληφθή την άρμονία «μέσα στον άτέλειωτο κι άναρχο κόσμο ψυχών και θεών» και παραμερίζοντας «και των καπνών και των ίσκιων τά είδωλα, τράβηξε δλόϊσια προς την Αίτία...» Τό τραγούδι των Πολύθεων είναι ένας ύμνος στον Πλήθωνα και συνάμα μιά συνοπτική, συνοπτικώτατη, άφήγηση της φιλοσοφικής του ζωής. Στους έθνικούς, τους θρεμμένους με τους Όλυμπους και τους ποτισμένους με τό γάλα της ούράνιας Αφροδίτης, κυριαρχεί πάντα ή περιφρόνηση για τή μίζερη ζωή των Χριστιανών. Τους χαρακτηρίζουν «μισόζωους», «μισερούς», «στραβούς» και «ζηλόφθονους», γιατί τους θεωρούν άνίκανους να ύψωθούν από την απόγνωση της ύπαρξης στην άντίληψη της άναρχης όμορφιάς. Τό ιδανικό των Πολύθεων δεν είναι ή διατήρηση, όπως-όπως, της ράτσας. Βλέπουν στην άνοιγμένη προοπτική των καιρών ένα ιδανικό ωραιότητος που μπορούσε να είχε έπιζήσει, ένω τώρα έχει πεθάνει. Θα μπορούσε τό τέκνο του Πλήθωνα, τό θαύμα της σοφίας του, που ήταν ό καρπός του ύμέναιου της κλασσικής όμορφιάς με τους

νόμους που θαπρεπε να ρυθμίζουν τη ζωή των άτόμων στην κοινωνική τους συμβίωση σ' ένα ιδανικό κρᾶμα ποίησης και όρθου λόγου, φαντασίας και μάθησης, θα μπορούσε τό τέκνο τουτο του Πλήθωνα να έπιζήσει και να γίνη κανόνας ζωής πνεύματος για τους άκρωτηριασμένους από την πολιτική δύναμη Έλληνες. Όμως οί χριστιανοί, που ταύτιζαν τη θρησκεία με τή φυλή, την πίστη στο δόγμα με τις έλπίδες της έθνικής συντήρησης, μάδησαν όλα τά φτερά της φαντασίας και του όνειρου. Έξωστράκισαν τό ώραίο σαν έχθρον άδιάλλαχτο της θρησκείας τους και άρνήθηκαν κάθε αυτόνομη ζωή στο φιλοσοφικό πνεύμα. Δίκαια ό Πλήθωνας χαρακτηρίζεται ως ό τελευταίος νεοπλατωνικός φιλόσοφος—τουλάχιστο στη δουλωμένη Ελλάδα και ό θάνατός του, μαζί με τό έπαίσχυντο κάψιμο του συγγράμματός του λίγα χρόνια μετά την Αλωση, σφραγίζουν συμβολικά τον όριστικό θάνατο κάθε προσπάθειας για μιά δυναμικότερη έπιβίωση του κλασσικού πνεύματος στους νεκρούς αιώνες του έλληνισμού. Αναντίρητα, ή χριστιανική θρησκεία με τον τυφλό φανατισμό που της προσέδωκε ό πολιτικός ξεπεσμός του έθνους (γιατί ό ξεπεσμός αυτός συντήρησε άσβυστη την έλίδα της άνάστασης) ύπῆρξε σπουδαιότατος έθνικός συνεκτικός δεσμός ανάμεσα από τις τραγικές περιπέτειες της φυλής στους χρόνους της δουλείας, αλλά κανείς δεν είναι σε θέση να ύπολογίση τη σημασία που θα είχε, για την εξέλιξη του έλληνικού πνεύματος και για την ικανότητα της άντίστασης του στη μακρόχρονη έπίδραση της ξενικής κατάκτησης, ή έπιβίωση της κλασσικής φιλοσοφίας με τις άπέραντες «δυνατότητες ζωής» — όπως θα τις χαρακτήριζε ό Nietzsche. Ο έλληνισμός, με την παρεμβολή του βυζαντινού θρησκευτικού μυστικισμού, μάς έφτασε νοθεμένος κ' εύνουχισμένος από τις θαυμάσιες τουτες «δυνατότητες ζωής».

Όμως και οί Πολύθεοι δεν έχουνε τη δυναμικότητα της ανανέωσης της φυλής. Η στάση τους άπέναντι του ξεπεσμού είναι στάση νοσταλγικής αναπόλησης και άπραγης θεώρησης. Οί τελευταίοι στίχοι του «φαλμού» μάς τό ύποδηλώνουν με άρκετήν ευγλωττία:

τ' άποκαΐδια σου κρύβουμε γκόλφια μας
και θησαυρός της φωτιάς σου είν' ή στάχτη.

Άποκαΐδια και στάχτη είναι τά έγκόλπια και οί θησαυροί τους. Μά τά στήθεια τους δεν τά θερμαίνει ή πνοή της ένεργειας. Είναι άνεργοι θεατές της συμφοράς και της απογύμνωσης του γένους από την πνευματική του κληρονομιά. Γι' αυτό δίκαια ό Γύφτος, στον άποκριτικό του Λόγο που είναι συνάμα και Λόγος κριτικός των

δυὸ ἀντιμαχόμενων ἀντιλήψεων, θὰ κατηγορήση καὶ τοὺς Πολύθεους, «στερνολείψανα διαλεχτὰ καὶ μετρημένα», ὅτι δὲν παίρνουν ἀπὸ τὸν ἥλιο τῆς ζωῆς τὴν φωτοδότρα ἀχτίδα.

Ἡ στάση τοῦ Γύφτου ἀπέναντι τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου εἶναι στάση ἐπικριτική. Εἶναι γιατί βλέπει καὶ στοὺς δυὸ τὴν τυφλὴ προσήλωση στὸ εἶδωλο τῆς Ἰδέας κι ὄχι στὴ ζωντανὴ τῆς ἐκδήλωση. «Ὅλοι εἰδωλολάτρες εἰστέ» — τοὺς λέει. Τοὺς παρομοιάζει μὲ κάποια κήτη πού ζοῦνε στὰ κατάβραθα τῶν ὠκεανῶν, χωρὶς νὰ τοὺς φέγγει ὁ ἥλιος, αὐτόφωτα, πού θαρροῦν τῇ δικῇ τους ἀχτινοβολία σὰν ἀντιφέγγισμα ζωῆς, μὰ πού εἶναι μιὰ ἀσθενικὴ αὐταπάτη ὀνείρου. Ἡ πίστη τους εἶτε στὸς πάγκαλους θεοὺς, εἶτε στῶν ἀγίων τὰ κοινίσματα, ἢ προσήλωσή τους σὲ σύμβολα πού ἀσκησαν κάποτε δραστηρικὴ ἐπιβολὴ στὰ πλήθη γιατί ἀνταποκρίνονταν σ' αἰτήματα ἄμεσα, εἶναι πίστη ἀνωφέλευτη. Καὶ εἶναι πίστη ἀνωφέλευτη γιατί δὲν ἔχει τὴ δυναμικότητα πού χρειάζεται γιὰ νὰ στήση τὴν ὠλοκληρωμένη Δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀκομμάτιαστὴ Ἀρετή.

(Κι ἀπὸ σὰς κανεὶς δὲν τὴν ὀρίζει
κι ἀπὸ σὰς κανεὶς δὲν τὴν κρατεῖ
τὴν ἀκέρια Δικαιοσύνη
καὶ τὴν ἀκομμάτιαστὴ Ἀρετή).

Ἐδῶ, μὲ τίς ἔννοιες τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἀρετῆς, πρέπει, θαρρῶ, νὰ νοήσωμε τὴν ἰσόρροπὴ ἐκείνη κοσμοθεωρία πού συνοψίζει τὴν ἀντίληψη τῆς ζωῆς στὴν πολυκύμαντὴ διαδρομὴ τῆς καὶ συνάμα τὴν ὀρθὴν αἴσθησιν τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν ζωτικῶν κινήτρων τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀκέρια Δικαιοσύνη θ' ἀπαιτοῦσε τὴ σωστὴ ἐχτίμηση τῶν ἀξιῶν πού ἦσαν ἢ θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν πυρῆνες καὶ μέτρα ἐθνικῆς ἐπιβίωσης. Ἡ ἀκομμάτιαστὴ Ἀρετὴ θὰ εἶχε τὴν ἰκανότητα νὰ ἀξιολογεῖ καὶ νὰ ἀναγνωρίζει τὰ θετικὰ στοιχεῖα στὶς ἀνταγωνιζόμενες δυνάμεις καὶ ἰδίως τὴν ἔφεση γιὰ τὴ δυναμικὴ τους σύνθεση. Καὶ ἡ δυναμικὴ τούτῃ σύνθεση εἶναι πρῶτιστα ἐνεργός, καὶ ἀνάγκη εἶναι νὰ συμβαδίζει μὲ τίς συνθηκὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ σύνθεση προϋποθέτει, δηλαδή, τὴν προσαρμογὴ στὶς δυνατότητες καὶ στὶς ἰκανότητες τῆς φυλῆς, ὅταν πρόκειται νὰ ἐνεργήσῃ σὰν ἀξία συντηρήσεως ἐνῶ ἄλλες φορές ἢ ἴδια τούτῃ σύνθεση μπορεῖ νὰ γίνῃ ὁ πυρῆνας τῆς ἀνατροπῆς ὅταν κατορθώσῃ νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ δραστηριοποιήσῃ τίς διάσπαρτες ἐκείνες δυνάμεις πού ἀνταποκρίνονται σὲ λανθάνουσες τάσεις τῆς κοινότητος. Ὁ Ποιητὴς εἶδε τὸ ἀδύνατον τῆς σύνθεσης τῶν χριστιανικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν στοιχείων στὴν ἐποχὴ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου. Φανατισμὸς ἀπὸ

μέρους τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἄρνηση κάθε συμβολῆς πού ἦταν δυνατό νὰ προσφέρῃ ὁ κλασσικὸς πολιτισμὸς, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἄριστοκρατικὴ ἀπομάκρυνση τῶν ἐθνικῶν ἀπὸ τὴ νέα πραγματικότητα τῶν καιρῶν—(ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἡ ἀποξένωση τῶν τελευταίων αὐτῶν εἶναι περισσότερο ἀποτέλεσμα θρησκοληψίας παρά ἀγέρωχη περιφρόνηση καὶ φανατικὴ ἐμμονὴ στὴν πολύθεη λατρεία, γιατί οἱ ἐθνικοὶ, μετὰ τὴν ὀριστικὴ ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ, ἦσαν οἱ καταδιωκόμενοι καὶ τὰ θύματα τῆς θεοκρατίας τοῦ Βυζαντίου)—ἢ ἀφίλιωτη, μ' ἄλλες λέξεις, διάσταση τῶν δυὸ κόσμων ἦταν ἀδύνατον ν' ἀναδώσῃ τὴν ποθητὴ τούτῃ σύνθεση πού θὰ ἦταν ἴσως μιὰ δύναμη καὶ πρὶν ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἀλωση. Ὁ Παλαμᾶς ἔχει διαίθανθῃ λαμπρὰ τὴν ψυχολογία τῶν δυὸ τούτων ἀλληλοπολεμούμενων κόσμων. Κι ἀφίνοντας νὰ ἐκραγῇ ἡ ἀσυνδιάλλαχτη διάστασή τους, προσπαθεῖ νὰ συγκομίσῃ τὰ πραχτικὰ συμπεράσματα τῶν δυὸ πίστεων. Διαπιστώνει πρῶτα πρῶτα τὴ μάταιη προσπάθεια τῶν Χριστιανῶν νὰ σκοτώσουν τὸ κλασσικὸ πνεῦμα μὲ πράξεις βάρβαρης βίας, ὅπως στὴν περίπτωσιν τοῦ βιβλίου τοῦ Πλήθωνα :

Ἄναβε φωτιές, καλόγερε
κάψε, κάψε, στὰ χαμένα καῖς·
ἀπ' τὴ στάχτη τῆς φωτιᾶς σου
τῆς Ἰδέας ὁ χρυσαῖτος
τίς φτεροῦγες του τεντώνει πιὸ πλατιές
πρὸς τὰ ὕψη, πρὸς τὸ φῶς.

Ὅμως ἓνας χρυσαῖτος πού δὲν τολμᾷ νὰ κατέβῃ πρὸς τὴ γῆ. Ὅσο θέλει μπορεῖ νὰ τεντώνει πιὸ πλατιέες τίς φτεροῦγες του πρὸς τὸ φῶς. Ἐχει τὸ θλιβερὸ προνόμιον νὰ μένει Ἰδέα, ποτὲ Πράξη. Μπορεῖ νὰ δυναστεύει ἢ νὰ γοητεύει τὰ πνεύματα· δὲ θάχει τὴν ὀραία ἰκανοποίησιν ὅτι κάποτε θὰ ταλαιπωρήσῃ, ἔστω κι ὡς ἰδανικὴ ἐπιδίωξι, τὴ ζωὴ τῆς πραγματικότητος. Τὸ κλασσικὸ πνεῦμα μετεωρίζεται στὴ σφαῖρα τῶν ρεμβαστικῶν ἀφαιρέσεων, δίνοντας ἴσως ἐμπνεύσεις ὀνείρων ἀλλὰ ποτὲ σχήματα καὶ μορφές σταθμητῆς ζωῆς. Τὴ σκέψη τούτῃ φαίνεται ν' ἀναπτύσσει ὁ Ποιητὴς στοὺς στίχους πού ἀπευθύνονται στὸν ἐθνικό :

Κ' ἐοὺ πλάθε καὶ ξαναπλάθε, φιλόσοφε.
τὴν πολύθεη τὴ λατρεία
πάρε ἀπ' τοὺς ἀρχαίους τὰ ὀνόματα,
πάρε ἀπ' τοὺς Χαλδαίους τὰ μυστήρια·
ὄλα σου τὰ πλάσματα, τοῦ κάκου.
Καὶ τὸ χτίσμα σου δὲν εἶναι παρά μνήμα,
κι ἄς εἶναι ἄσπρο καὶ μεγάλο καὶ σεμνόν.
Κι ὅ,τι ἀπάνου του ἀργοσειέται
σάμπως νὰ εἶναι ζωντανόν
ὁ ἴσκιος εἶναι δέντρου ἢ βρυκολάκου.

Μὲ τὸ ἐξάστιχο ποῦ ἀκολουθεῖ κι ὄπου κυριαρχοῦν οἱ δυὸ σκληροὶ στίχοι:

τὴν Ἀθήνα τὴν ἀφάνισε μιὰ Ἑβραία
μέσ' ἀπ' τὸ Γεθσημανί

συμπληρώνεται ὁ κύκλος τῆς κριτικῆς τοῦ Γύφτου ποῦ ἄρχισε μὲ τὸν «Θάνατο τῶν Θεῶν», συνεχίσθηκε στὸν «Θάνατο τῶν Ἀρχαίων» κ' ἐκτάθηκε στὸν Λόγο τοῦτο. Ὡς ἐδῶ ὁ Γύφτος ξεδίπλωνε τὴν ἄρνησή του καὶ ὕψωνε, ἐν ὀνόματι τῆς Ζωῆς, τὴ λατρεία τοῦ Τίποτε. Σ' ὠρισμένες στιγμὲς στάθηκε μὲ κατανόηση, κάποτε μὲ συμπάθεια, προσπάθησε, εἰν' ἀλήθεια, νὰ δικαιολογήσει, ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα ἦταν μιὰ ἀδυσώπητη καταδίκη, μιὰ κύρωση τοῦ μηδενισμοῦ του. Γιὰ ἕναν ἀπληστο τῆς Ζωῆς κ' ἕναν διψαλέο ἐραστή τῆς ἀνυπόταχτης κι ἀπειθάρχητης ἐλευθερίας ὁ μηδενισμὸς αὐτὸς εἶναι μιὰ ἀποδέσμευση ὄλων τῶν ἐνστίχτων καὶ τῆ ἀπόδοση στὸ ἄτομο ὄλων ἐκείνων τῶν ἐλευθεριῶν ποῦ συνήθως τοῦ ἀποστερεῖ ὁ κοινωνικὸς καταναγκασμὸς. Ὅμως στὸν Λόγο τοῦτο ὁ Γύφτος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη ν' ἀναθεωρήσει, κατὰ κάποιον τρόπο, τὴν ἀδιάλλαχτη ἄρνησή του. Βρίσκεται μπροστὰ σὲ δυὸ σαφεῖς ἐκδηλώσεις ζωῆς ποῦ συνώδεψαν τὸν ἑλληνικὸ κόσμο στὸ θάνατό του καὶ ποῦ ἴσως θὰ τὸν συνώδευσαν καὶ στὴν ἀναγέννησή του. Εἶναι δυὸ γεγονότα ποῦ ἡ ὁποιαδήποτε κριτικὴ δὲν τοὺς στερεῖ τὴν ιστορικὴ ὑπόστασι. Ὁ Γύφτος, ὅσο κι ἂν εἶναι Γύφτος, δὲν παύει νὰ εἶναι καὶ ὁ Ἕλληνας ποιητῆς, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ δυὸ καιριώτερα ἠθικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φυλῆς. Καὶ ὁ Ποιητῆς, ἀφοῦ ὄνειδισε καὶ πάλιν τὸν χριστιανὸ γιὰ τὸ θρησκόληπτο μένος του ποῦ τρέφεται καὶ συντηρεῖται μὲ τὸν ἐξολοθρευτὸν κάθε παγανιστικῆς ὁμορφιάς, μὲ τὸν ἀφανισμό τῆς χαρᾶς καὶ τὸν ἐξοστρακισμό τοῦ Διονύσου ἀπὸ τὰ δουλωμένα ἐδάφη, θὰ ἰδῆ τὴν κλασσικὴ παράδοση μὲ μάτι ἀθόλωτο καὶ θὰ θελήσει νὰ ἀναγνωρίσει τὸ δροσοφόρο χυμὸ ποῦ μπορεῖ ἀκόμη, ἔστω στὰ ξένα, νὰ στηλώσει τὰ φύτρα:

Μὰ ὄσα διώχνεις κι ἀφορίζεις,
πεταλοῦδες καὶ πουλάκια καὶ ἄνεμοι
σὲ φτερά καὶ ταξιδεῦτρες ἀγκαλιές
ἀπαλά τὰ παίρνουν καὶ τὰ πᾶνε
καὶ στὰ ξένα τὰ κομίζουν, καὶ θὰ γίνουν
πάλε φύτρα κι ἄνθια καὶ φωλιές·

Κ' ἕνα φῶς ἀπ' τὴν Ἀνατολὴ
τρώπησε τῆς Δύσης τὴν κατάχνια·
παντοῦ ἢ σάρκα, παντοῦ ἢ Τρέλα κ' ἡ ἡδονή.

Μὲ ἀνάλογη κατανόηση θ' ἀντικρύσει καὶ τὸ πραγματικὸ γεγονὸς τῆς χριστιανικῆς ἐπικράτησης. Ἀπευθυνόμενος στὸν «χριστιανομάχον ἀντάρτη» τοῦ λέει πῶς

τοῦ κάκου ἀγωνίζεται μὲ πείσμα νὰ γυρίσει τὴν ἀγύριστη πασίχαρη λατρεία...

...Ἄλλοι καιροὶ

κι ἄλλη γνώμη σ' ἄλλη γλῶσσα μ' ἄλλα ὀνόματα,
καὶ τοῦ κάκου σὰ ληστής καὶ σὰ φονιάς
δὲ σταυρώθη ὁ Ναζωραῖος· ἀπὸ πάνω σου,
κόσμε, πέρασε ὁ θλιμμένος βαρὺς ἰσκιος του,
καὶ σὲ κάρφωσε ἡ ματιὰ τῆς Παναγιᾶς.

Ἔτσι, σιγὰ σιγὰ, ὁ Γύφτος ἀπὸ τὰ ἀγέρωχα καὶ ἀγέλαστα ὕψη τῆς ἄρνησης κατεβαίνει στὴ δικαιολόγησι. Ἀναγνωρίζει τὴν ιστορικὴν ἀναγκαιότητα καὶ βλέπει τοὺς ἀνθρώπους παιχνίδια στὰ σιδερένια δάχτυλα τῆς Ἀνάγκης. Ὁ Γύφτος ὀδεύει τὸ δρόμο ποῦ φέρνει στὴν Αἰτία. Αὐτὴ τὴν αἰτιοκρατία καὶ τὸν ἄτεγκτο νόμο τῆς ιστορικῆς πορείας δὲν μᾶς τὸν δίνει μὲ ὄσην θὰ ἐχρειάζετο καθαρότητα, μετουσιωμένη βέβαια στὸν λυρικὸ τρόπο τοῦ τραγουδιοῦ. Ὅμως τὸ παραπάνω ἐξάστιχο συνδέεται μ' ἕνα ἄλλο, τὸ μεθεπόμενο (καὶ νομίζω πῶς ἡ ἐνάργεια τοῦ λόγου θὰ ἦταν πληρέστερη χωρὶς τὸ ἐμβόλιμο μεταξὺ τῶν δυὸ τούτων ἐξάστιχο) ὄπου ὁ Γύφτος ὄχι μόνον δὲν εἶναι ὁ ὀργισμένος ἄρνητῆς ἀλλὰ πολὺ περισσότερο ὁ δικαιοκρίτης νοῦς ποῦ γνωρίζει τὸ βάρος τῶν μεγάλων παραδόσεων:

Τ' ὄνειρό σου τ' ἄσαρκο τὸ προσκυνῶ
καὶ βωμὸ τοῦ ὕψωνω ἐγώ, φιλόσοφε,
σοῦ τὸ φύσηξ' ἕνας νοῦς ὠραίος.
Σὲ πονῶ, ὡς κι ἐσένα ἐγώ, καλόγερε,
πρόσταξέ σε θεὸς ἀγέλαστος, δὲ φταῖς,
θεὸς ἀλύπητος· τὸ Χρέος.

Κι ὁ Ποιητῆς ὄνειρεῦται τὴ σύνθεσι γιὰτὶ πιστεύει πῶς στὴ σύνθεσι ὀλοκληρώνεται ἡ διχασμένη ἑλληνικὴ συνείδησι. Τὴν ἑλληνικότητα δὲν τὴ διαμφισβητεῖ οὔτε στοὺς χριστιανούς—μ' ὄλο ποῦ «τὴν Ἀθήνα τὴν ἀφίονισε μιὰ Ἑβραία μέσ' ἀπ' τὸ Γεθσημανί»... Ἀντίθετα, στοὺς χριστιανούς σάμπως ν' ἀναγνωρίζει ἕνα βαρύτερο αἶσθημα εὐθύνης ἀπέναντι τῆς ράτσας καὶ σὰ φυλῆς καὶ σὰν ἐθνικῆς κοινότητας. Τὸ Χρέος βαρύνει τὸν καλόγερο καὶ τοῦ χρέους τούτου ἡ σύστασι δὲν εἶναι μόνον θρησκευτικὴ, εἶναι—καὶ κυριώτατα—ἐθνικὴ. Περιμένει, λοιπόν, τὴν ἡμέρα ποῦ θὰ δώσουν τὰ χέρια Ἑθνικοὶ καὶ Γαλιλαῖοι «ποτισμένοι τὸ βοτάνι τῆς ζωῆς». Θὰ κάμουν τότε τὴν ἐπιλογὴ μέσ' ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ συνείδησή τους. Δικαίωμα στὴν ἐπιβίωσι ἔχει μόνον ὁ,τι μπορεῖ νὰ κρατήσι τὸ στημόνι τῆς ζωῆς...

Μὰ τὴν ἐλπίδα τούτη γιὰ τὴ σύνθεσι ὁ Γύφτος—πρόσωπο κατ' ἐξοχὴν ὑπεριστορικὸ, ἀφοῦ διασκελίζει κάθε τόσο τὰ χρονικὰ ὀρόσημα τοῦ μύθου—ὁ Ποιητῆς θέλει νὰ τὴν πραγματώσει καὶ νομίζει πῶς τὴ βλέπει στὸ ἀναγεννημένο ἱστορικὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς, στοὺς ἀνθρώπους ποῦ, ὄπως

ὁ Γύφτος, διψασμένοι γιὰ τὴ Λευτεριά, «ἔχουν γνώμη, κ' ἔχουν δύναμη καὶ θέλουν»... Ὅλες τοῦτες τὶς διάσπαρτες καὶ τεμαχισμένες ἀρετὲς ποὺ ἦσαν ἀνίκανες νὰ συγκροτήσουν τὸν ἐνιαῖο, τὸν ἀκέριο τύπο, ποὺ θὰ σάρκωνε τὰ δίδυμα ἰδανικὰ τῶν δυὸ κόσμων καὶ θὰ τὰ συγχώνευε στὴ συνείδησή του σὲ κρᾶμα ἀξεχώριστο, ὁ Γύφτος τὶς βλέπει ταιριασμένες «στὰ ψηλά βουνὰ τὰ χιονισμένα», τὶς βρῆκε σ' ἕναν πρῶτάρη λαὸ ποὺ κυλοῦσε ἀπ' τὶς κλεισοῦρες κι ἀπὸ τοὺς ζυγούς μὲ τὰ φουσκωτὰ ποτάμια. Δὲν ξέρει οὔτε βιβλία οὔτε κι ἀγάλματα ἔχει, τὰ σκολεῖα τοῦ τάχει στὰ ταμπούρια, τὰ λεβέντικα τραγούδια τοῦ τὰ ζεῖ κι ὁ ἴδιος, εἶναι σὰν ἀγάλματα θεϊκά...

Μὲ τὰ μαῦρα τὰ μαντήλια στὰ κεφάλια τους
πὲς τους καὶ καλόγερους, ἂν θέλεις,
πὲς τους καὶ φιλόσοφους μὲ τὴ φλοκάτα
πὲς τους ἔθνικοὺς· εἶν' οἱ ἀκριβοὶ τῆς Φύσης·
πὲς τους Χριστιανούς· Χριστὸ λατρεύουν,
καὶ ὁ Χριστὸς μ' αὐτοὺς γιομάτος νιάτα.

Ὁ Ποιητὴς, δηλαδή, πιστεύει πὼς στοὺς κλέφτες καὶ στοὺς ἄρματολούς, αὐτοὺς ποὺ καθὼς λέει «τοὺς τρέμουνε τῶν κάμπων οἱ κιοτήδες καὶ μὲ ὀνόματα τοὺς κράζουν πονηρὰ κλέφτες καὶ ἀπελάτες καὶ προδότες», πὼς στὰ παλληκάρια τοῦ 21—αὐτὰ ποὺ τὰ μισοῦν «οἱ βασιλιάδες κι ὅλοι οἱ τύραννοι»—συνταιριάστηκε ἡ ὑγεία μὲ τὴ θυσία, τὸ ἰδανικὸ τῆς ὁμορφιάς μὲ τὴ δύναμη τῆς ἐγκαρτέρησης καὶ τοῦ μαρτυρίου, γιὰ ν' ἀναδώσει τὸν συνθετικὸ τύπο ποὺ θὰ σωματώσει αὐτὸ τὸ ποθούμενο ἀπὸ τὸν Ποιητὴ κρᾶμα τοῦ ἀρχαίου Ἑλλήνα μὲ τὸν Βυζαντινὸ, συγχωνεμένους στὸν νεώτερον ἄνθρωπο—τὸν Ἑλληνα πάντα. Ὁ Ποιητὴς βλέπει στὸν ἀγῶνα τοῦ 21 τὴν Ἐνέργεια, τὴν Πράξη ποὺ ἔχει ἀντικαταστήσει τὴν ἄδεια πλατυρρημοσύνη, βλέπει ξυπνημένες ἀρετὲς ποὺ ὡς τὴν ὥρα κοιμόντουσαν ἀνεργες κι ἀχρηστες, βλέπει, μ' ἄλλα λόγια, τὴ θετικὴν ὄψη τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀφοῦ ὀλόκληρους αἰῶνες ἔβλεπε τὴν ἀρνητικὴν. Καὶ λέει ὁ Γύφτος, παραμερίζοντας τὰ προπετάσματα τοῦ χρόνου, καὶ μιλώντας στοὺς χριστιανούς καὶ στοὺς πολυθεοὺς:

Ὅ,τι πολεμάτε γιὰ ν' ἀδράξετε
μ' ἑνὸς ἄδειου λόγου ὀρμή,
τὸ ζητᾶνε αὐτοὶ μὲ τ' ἄρματα στὰ χέρια,
καὶ διαβαίνουνε γυρτοὺς βωμοὺς νὰ ὀρθώσουν,
κι εἶναι σὰν πατέρες τῶν παιδιῶν
ποὺ θὰ πλάσουνε βασιλεία, τοῦ ἡλίου ταίρια.

Παρακάτω θὰ πῆ ἀκόμη πὼς ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀγωνιστὲς πολεμοῦνε, μαρτυρώντας, τραγουδώντας «τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀλήθεια». Καὶ προσμένει ὁ Ποιητὴς ἀπὸ τὴ γνήσια λαϊκὴ παράδοση τὴ ζωογόνα πνοή¹ ποὺ θ' ἀνακαινίσει τὸ σήμερον καὶ θὰ ζωπυρώ-

ση ὅλες τὶς δυνατότητες τῆς φυλῆς.

ἀπὸ σπάρτα εὐωδιαστὲς κι ἀπ' ἀγριοθύμαρα
θὰ φουξήσουν οἱ βουνίσσιες οἱ πνοές,
καὶ θὰ σβύσουν οἱ εὐκολόσβυστες λαμπάδες.

Κι ὁ Γύφτος, μπροστὰ στὴ δυναμικὴ τούτη ἐκδήλωση μιᾶς ζωῆς ἀκέρειας, ἀφοῦ εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν ἀλήθεια, νοιώθει τὴ στεγνὴν ἀρνησὴ τοῦ νὰ ὑποχωρεῖ σὲ μιὰ δροσιὰ πίστεως...

Κι ἔτσι ἀπαρνητὲς μὲ τὸν περίγελο,
κι ἔτσι χαλαστὴς μὲ τὴν βλαστήμια,
κι ἔτσι ἐνὸς θειαφότοπου μιὰ λάβα
τὸ δροσὸ μιᾶς πίστεως νοιώθω μέσα μου,
κι ὠνειρεύτηκα νὰ ζήσω στὸ πλευρὸ τους·
μὰ ὡς κι αὐτοὶ μοῦ κράξαν : «Γύφτε τράβα!».

Ἄς μὲ διώξουν. Τοὺς δοξάζω. Ἐγὼ εἶμαι
γλῶσσα τῆς ὠραίας ἀλήθειας,
δὲ μὲ σέρνει ἐκδίκηση λαοπλάνα·
καὶ γιὰ τοῦτο σήμερον μπροστὰ σας
ἔτσι μὲ γρικᾶτε νὰ χτυπῶ
μιὰν ἀργὴ καὶ σὰ νεκρώσιμη καμπάνα.

Γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Γύφτος, ὡς τὴν ὥρα τουλάχιστον, ἀναγνωρίζει μιὰ θετικὴν ἀξία, ἕνα ἰδανικὸ ζῶν ποὺ κι ὅταν γίνεται πράξη δὲν προδίδεται. Καὶ ἡ ἀναγνώριση τούτη ἀπὸ τὸν Γύφτο ἔχει τὴν ἐξῆς σημασία: Μᾶς ἀποκαλύπτει, πολὺ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, τὸ πραγματικὸ βάθος, τὴν οὐσία τῆς ὑπαρξῆς του. Ἐδῶ, ἐμφανέστερα παρ' ἄλλοῦ, ὁ Γύφτος παραμερίζει τολμηρὰ τὸ προσωπεῖο γιὰ νὰ ἰδοῦμε ἀπὸ τὴν ἀγέλαστην ὄψη τὸν Ποιητὴ. Μὰ ὁ Ποιητὴς θὰ ἐξαφανισθῆ πάλιν ἀμέσως γιὰ ν' ἀφίση στὸν Γύφτο, στὸ μυθικὸ τοῦ πλάσμα τὸ πλασμένο κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τοῦ δεύτερου ἐγώ του, αὐτοῦ τοῦ ἀνεξάρτητου κι ἀδούλωτου σ' ὅποιον δεσμὸ ἐγώ τοῦ Ποιητῆ. Ὁ ἀναστημένος κόσμος, ποὺ στὸν δραματισμὸ τοῦ Ποιητῆ συγκεντρώνει καὶ συνειδητοποιεῖ τὰ στοιχεῖα τῆς νέας δημιουργίας, χρειάζεται, παρ' ὅλα ταῦτα, κάποια πειθαρχία σὲ νόμους καὶ ὑποταγὴ τοῦ ἀτομικοῦ ἐνστίχτου στὴ συγκροτημένη πορεία τῆς ὀλότητος—ὅσο κι ἂν ἡ πορεία τούτη γίνεται αὐθόρμητα καὶ αὐτοσχεδιαστικά. Ὅμως ὁ Γύφτος, δηλαδή ἡ ἀνυπόταχτη συνείδηση τοῦ Ποιητῆ, ἔχει ξεπεράσει καὶ τὸ στάδιο τοῦτο. (Ὁ Γύφτος ἔχει βαθειὰ τὴ συνείδηση τῆς ἀξίας τῆς συντροφικῆς ζωῆς καὶ δὲν τὰ ταιριάζει μὲ τὴ συντροφιά²). Γι' αὐτὸ, κι ὅταν ἀκόμη

1. Σωστά παρατηρεῖ, στὸ σημεῖο τοῦτο, ὁ Συκουτρὴς πὼς ὁ Παλαμάς, ὁ ποιητὴς τοῦ 1906, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὸ λαογραφικὸ ρομαντισμὸ ποὺ ἐδημιούργησε ἡ δημοτικιστικὴ κίνηση, θέλει νὰ βλέπει καὶ στοὺς ραψωδοὺς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τοὺς παράγοντες μιᾶς ζωντανῆς σύνθεσης καὶ ἀνάστασης τῶν ἀξιῶν τοῦ παρελθόντος. (Ὁ.π. σελ. 487 - 488).

2. Βλ. Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου, Πρόλογος, σελ. 15 (β' ἐκδ.).

συμβῆ νὰ ὑπάρχει κάποιος συμβιβασμὸς μεταξὺ τῶν ὄντων τοῦ Γύφτου καὶ τῆς πραγματικῆς ζωῆς, ὁ συμβιβασμὸς αὐτὸς θὰ εἶναι πρόχειρος καὶ ἀσταθής. Ὁ Γύφτος βρίσκεται, καθὼς εἶπαμε, σὲ στάδιο πολὺ προχωρημένο· ἡ κοινωνικότητά του εἶναι κοινωνικότητα ἰδανική. Ὅπως ὁ ὑπεράνθρωπος τοῦ Νίτσε θὰ ἔβρισκε τὸ κλίμα τοῦ στήν κοινωνία τῶν ὑπεράνθρωπων, ἔτσι κι ὁ Γύφτος θὰ ἔνοιωθε μὲ ἀπόλυτη ἀνεση τὸν ἑαυτὸ του πολίτη τῆς κοινωνίας τῶν «ἀρχοντάνθρωπων» καθὼς μᾶς τοὺς

(Συνεχίζεται)

εἶπε. Ὅταν αὐτοὶ ποὺ μαζύ τους ὠνειρεύτηκε νὰ ζήσει τοῦ εἶπαν τὸ περιφρονητικὸ ἐκεῖνο «Γύφτε, τράβα!» ποὺ θυμίζει τὶς ἀνάλογες ἀποπομπές του στὸν Β' Λόγο, στὸν Δοουλευτή, ὁ Γύφτος δὲ θὰ φύγη μὲ τὴν ψυχὴ βαρεμένη ἀπὸ «θλίψη ἀσώπαστη, μεγάλη». Αὐτὸς εἶναι «ἡ γλώσσα τῆς ωραίας ἀλήθειας» καὶ γι' αὐτὸ θὰ δοξάση τοὺς ἥρωες τοῦ Εἰκοσιένα, βλέποντας στὸν πρωτάρη λαὸ ποὺ μπουσουλίζει τὸ ἐλπιδοφόρο ἀρχίνημα...

Αἴμ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

ἘΝΤΟΛΗ ΕΞΕΤΕΛΕΣΘΗ,,

ΔΙΗΓΗΜΑ

Νύχτα σκοτεινὴ, τοῦ χίλια ἔννιακόσια σαράντα τρία. Στὰ μικρασιατικὰ παράλια, σ' ἓνα μυστικὸ λιμανάκι, ἔξω ἀπ' τὸ Κουσάνταση.

Ὁ καπετάν Στεφανῆς, ἀκουμπισμένος στὴν πλώρη τοῦ καϊκιοῦ του, κρύβει στὴ μισόκλειστη χούφτα, τ' ἀναμμένο τσιγάρο· κάθε τόσο σκύβει τὸ κεφάλι, βάζει καὶ τ' ἄλλο χέρι ὀλόγυρα στὸ στόμα γιὰ προφύλαξη καὶ ρουφᾷ ἀπανωτά, κάνα-δυὸ ρουφηξιές.

Τὰ μάτια του τεντωμένα κάτω ἀπ' τὰ δασωτὰ σμιγμένα φρύδια, γυροφέρνουν στὸ σκοτάδι ἀνήσυχτα, ψάχνοντας ν' ἀνακαλύψουν μέσ' στὴ σκοτεινὴ θάλασσα ποὺ τὸν τριγυρίζει, κάποιο σημάδι, κάποιο σιγανὸ πάφλασμα, κάποιου τὴν παρουσία.

Δεξιὰ ἀπ' τὸ καϊκι του, ὡς ἑκατὸ μέτρα βαθιά, ξεχωρίζει ἡ μουντὴ φιγούρα τοῦ ὑποβρύχιου, ποὺ ξεφύτρωσε ἀπ' τὰ νερά, μιὰν ὥρα προτῆτερα. Ἀμέσως ὕστερα ἀπ' τὴν ἀνάδυση, ἀντιλάλησε στὴν κατασκότεινη βουβὴ περιοχὴ, ἡ φωνὴ τοῦ Ἑλληνα κυβερνήτη, ἀπὸ τὸν τηλεβόα.

Δέος ἀπλώθηκε στὶς ψυχές τῶν ναυτικῶν ποὺ βρίσκονταν ἀραγμένοι στὸν τούρκικο ὄρμιο.

Ξεκίνησαν ἀπ' τὸν Τσεσμέ καὶ μαζεύτηκαν στὸ λιμανάκι αὐτὸ, ἐδῶ καὶ δυὸ μέρες. Εἶχε κριθεῖ, τὸ πιὸ κατάλληλο σημεῖο καὶ τὸ πιὸ κοντινὸ, γιὰ τὴν ἀπόπειρα ἐφόδου στὴ Λέρο.

Ἄχνα δὲν ἀκουόταν, ὅσο ὁ τηλεβόας ἄφηνε τὴν προσταχτικὴ φωνὴ ποὺ ἀπλώνονταν στὴ μυστηριακὴ νύχτα.

Οἱ καρδιές τῶν ναυτικῶν χτυποῦσαν σὰν σφυριά. Ὅλοι τους ἀνῆκαν στὴ μυστικὴ ναυτικὴ ὑπηρεσία, ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ βοηθήσει τὸν ἀγῶνα, γιὰ τὴ λευτεριά τῆς πατρίδας. Ὅλοι εἶχαν κάνει κρυφὰ ταξίδια ἐδῶ κι' ἐκεῖ στὰ παράλια τῆς Ἑλ-

λάδας, μὲ κάποιο σκοπὸ, κάποια ἐντολή, κάποια προσπάθεια.

Τώρα, εἶχαν μαζευτεῖ στὴ θέση αὐτή, γιὰ νὰ ἐξορμήσουν στὴ Λέρο, νὰ τὴ λευτερώσουν.

Ἡ φωνὴ τοῦ κυβερνήτη εἶχε σταματήσει, μὰ ὁ ἀντίλαλός της ἀκόμα πλανιόταν στὸν παγωμένο ἀέρα καὶ τὸν ἀνατάραζε. Θ' ἀκούμπησε, λές, καὶ στὰ πηχτὰ μαῦρα κύματα, ποὺ φάνηκαν ξαφνικὰ πιὸ μαῦρα, πιὸ ἀγριεμένα, πιὸ ἀνατριχιαστικά.

Ἡ ἀνήσυχη ματιὰ τοῦ καπετάν Στεφανῆ βυθιζόταν—εἶπαμε—μέσ' στὴ σκοτεινὴ θάλασσα, ποὺ πιότερο τῆς μάντευε παρά τὴν ἔβλεπε. Ἐκεῖ δοσμένος μὲ τὴν ψυχὴ του ὄλη, τὴν ψυχὴ τοῦ πατέρα ποὺ τρέμει γιὰ τὸ μοναχογιό του, κοίταζε κι' ὄλο κοίταζε. Τοῦ φαινόταν πὼς τὸν βλέπει τὸ Δαμιανό του, νὰ γλυστρᾷ ἀνάμεσα στὰ κύματα, μὲ τὸ λαστιχένιο βαρκάκι, πασκίζοντας νὰ κόψει τὸ σύρμα, ποὺ ἔκλεινε τὸ πέρασμα γιὰ τὴ Λέρο.

Αὐτὸ εἶχε πεῖ ὁ κυβερνήτης στὸν τηλεβόα: «Ἀνάγκη νὰ πάει ἓνας, νὰ ἐλευθερώσει τὸ πέρασμα γιὰ τὴ Λέρο. Τὸ ὑποβρύχιο ἐξακρίβωσε πὼς τὸ πέρασμα ἔχει κλειστεῖ».

Βαθειὰ σιωπὴ εἶχε δεχτεῖ τὰ λόγια του. Οἱ ἀνάσες ἀπ' τὰ στήθια τῶν θαλασσινῶν ξέφευγαν βαρεῖες, κομπιαστές. Τὰ μάτια τους στηλώθηκαν στὴ μουντὴ ἀπεραντὴ ἔκταση τοῦ νεροῦ, ποὺ τοὺς τριγύριζε...

Κι' ἐκεῖ ποὺ ὄλοι ἀναμετροῦσαν τὸ κουράγιο τους, ἐκεῖ ποὺ ἀνοιγόκλειναν τὰ χεῖλια τους καὶ κάποιος δαίμονας ἔσφιγγε τὸ λαιμό τους νὰ μὴν ἔβγει λαλιά, ἐκεῖ, ἀκούστηκε σταθερὴ ἡ φωνὴ τοῦ γιοῦ του:

— Δαμιανὸς Λεκούδης, μηχανικὸς τῆς «Μεγαλόχαρης» διατάξτε!

Λαχτάρισε ή καρδιά του καπετάν Στεφανή· ανασαλεύτηκε στον τόπο της, σπαρτάρησε σαν τὸ πουλί πὸ κὸβουν τὸ λαιμό του. Δὲν πρόφτασε νὰ συνέρτει, κι' ὁ Δαμιανὸς εἶχε κιόλα σαλτάρει στὸ βαρκάκι.

* * *

Τὰ εἴκοσι δὲν τάχε πατήσει ἀκόμα Ὁξόθυμο παιδί, ἀσυλλόγιστο καὶ φιλότιμο.

Τὸ εἶχε καταλάβει, μὲ τὸ πρῶτο ὁ πατέρας, πὼς δύσκολα θάδειχνε ὁ Δαμιανὸς τὴν ὑπομονή πὸ πρέπει νάχει ὁ καθένας, ὅταν ἡ πατρίδα εἶναι σκλαβωμένη. Τὸν εἶδε κιόλα, μὲ τίς πρῶτες μέρες τῆς κατοχῆς, πὼς ἄλλαξε δέκα χρώματα, σαν τύχαινε ν' ἀντικρουστῆ με κανένα Γερμανὸ ἢ Ἰταλό. Φοβήθηκε καὶ γιὰ κάτι κρυφομιλήματα, πὸ εἶδε πὼς εἶχε με ἄλλους ἀψοὺς νέους, καὶ τὸν ἄρπαξε κι' ἤρτε στὴν Τουρκία. Ἄφησε τὴ γυναίκα του, τὴν καυμένη τὴ Δέσποινα μοναχή της, γιὰ τοῦ Δαμιανοῦ τους τὴν ἀσφάλεια.

Ἐσκυψε καὶ ρούφηξε πάλι με πάθος τὸν καπνὸ. Τὰ μάτια του μερμήγκιασαν ἀπ' τὸ τέντωμα. Τίποτα δὲν ἐνιωθε ἀπ' ὅ,τι γινόταν γύρω του.

Οἱ ἄλλοι ναυτικοί, πήδηξαν ἕνας - ἕνας στὴ «Μεγαλόχαρη» νὰ ποῦν ἀπὸ καμιὰ κουβέντα, νὰ ξεδώσει στὸ ἀναμεταξύ ὁ καπετάν Στεφανῆς. Μὰ σαν τὸν εἶδαν στὴν πλῶρη κουκουβιαστὸν, κούτσουρο μοναχό, τραβήχτηκαν, ἔφυγαν σκυφτοί, σαν ἔνο-

χοι. Πανάθεμα! Πὼς γένηκε καὶ δὲν πετάχτηκα ἐγώ, ὁ Κωνσταντῆς—ὁ Νικόλας—ὁ Χαραλάμπης—πὼς γένηκε! Ἄκους νὰ πάει ἀμούστακο ἀγόρι!

Τὸ τσιγάρο, ποῦρο ἐγγλέζικο ἦταν, στάχτιασε μέσ' τὴ μισόκλειστη παλάμη του. Στὰ δάχτυλά του, ἔφτασε τώρα ἡ φωτιά, μὰ ὁ καπετάν Στεφανῆς δὲν τὸ πήρε εἶδηση, ὄχι δὲν τὸ πήρε. Κούτσουρο ἀνθρώπινο ἦταν στ' ἀλήθεια, γιὰ τὴ ψυχὴ του ἔλειπε μακριά, κυνηγώντας τὰ χνάρια τοῦ Δαμιανοῦ...

Καὶ νά! Κάποια στιγμή, ἀνασηκώθηκε ἀξαφνὰ κάτι μάντεψε, κάτι σὰ νάκουσε... Καὶ ἡ φωνὴ του, πιά φωνὴ σπαραγμός, ἀγωνία, λαχτάρια, ἔσκισε τὴ μαύρη σιγαλιά.

— Δαμιανέ... ἔ... Δαμιανέ!

Οἱ ναυτικοὶ πετάχτηκαν ὄρθιοι, ἀλαφιασμένοι ἀπ' τὸν τόνο τῆς φωνῆς ἐκείνης.

— Πατέρα, ναί, πατέρα, νά 'μαι!

Αἰώνας στάθηκε ἡ στιγμή πὸ χρειάζοταν γιὰ νὰ τοῦ φέροι τὴν ἀπόκριση. Φωτοβόλησε στὰ μάτια του ἡ μαύρη νύχτα. Ξαφνικά, μύρισε τόσο ὁμορφα τῆς θάλασσας τὸ χνῶτο· τὰ στήθια του πλάτυναν, σκόρπισε, διαλύθηκε ὁ βραχνᾶς. Πῆρε βαθειὰν ἀνάσα· λυτρώθηκε. Τὰ μάτια του στράφηκαν εὐλαβικά κατὰ τὸ εἰκόνισμα πὸ βρισκόταν στεριωμένο στὴν πλῶρη.

Τὴν ἴδια στιγμή, ἡ φωνὴ τοῦ ἀμούστακου παιδιοῦ του ἀκούστηκε ἔντονη, θριαμβευτική.

— Δαμιανὸς Λεκούδης. Παρών. Ἐ ν τ ο λ ἡ ἔ ξ ε τ ε λ ἔ σ θ η!

ΒΕΡΑ ΒΑΓΝΗ

